

УДК 368:519.2

Клапкіє Ю.

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ КАТАСТРОФІЧНИХ РИЗИКІВ

Розглянуто проблематику детермінанти ризику, зокрема катастрофічного ризику, через призму етимологічного, гносеологічного та економічного підходів, досліджено основні поділи і класифікації ризиків, характерні для сучасної наукової думки.

Ключові слова: ризик, катастрофічний ризик, непевність, збиток, страхування.

Природні явища, що відбуваються у світі, такі як атмосферні опади, вітри, температурні коливання, морські припливи і відливи, рух тектонічних плит, а також індустріальні та цивілізаційні явища, причиною виникнення яких є людина, реалізуються часто із вивільненням руйнівних сил і відображаються на людях, їхньому майні та нерухомості, що призводить до катастрофічних наслідків у навколишньому середовищі та інфраструктурі.

Доречно зробити умовивід, що руйнівні сили природи перебувають поза сферою людського контролю і нагляду. Ці явища не є повністю передбачуваним, а частота їхнього виникнення та сила дії здатні викликати паніку навіть у ХХІ ст., незважаючи на високий рівень розвитку науки і техніки. Такі характеристики, як непередбачуваність, незалежність від волі людини і часто несподіваність, швидкість перебігу подій, обмежують можливості нагляду та контролю, а отже, управління ризиками такого роду – це складне та проблематичне завдання.

Значний внесок у формування сучасної теорії та практики дослідження ризиків зробили такі вчені: С. Волосович, М. Клапкіє, В. Нечипоренко, Т. Ротова, О. Хавтур, В. Фурман, Г. Чернова, В. Шахов, Я. Шумелда. У працях цих науковців досліджені такі актуальні питання, як страхування фінансових ризиків, управління ризиками кредитної сфери, визначення та запровадження відповідно до потреб новітніх методів управління ризиками. Водночас деякі принципові аспекти цього напрямку потребують подальшого розвитку в умовах сьогодення. Проблема економічного підходу до дефініції катастрофічних ризиків є недостатньо розробленою.

Метою статті є дослідження фундаментально-теоретичних основ ризику в контексті можливих варіантів їхньої реалізації та ефектів від них. З огляду на характеристики, що ускладнюють «контроль» над стихійними лихами, цивілізованим, обґрунтованим та адекватним, а водночас можливим до реалізації кроком є вияв з групи ризиків системних і фундаментальних ризиків, що стосуються лише подій, які сформовані силами природи чи діяльністю людини, та визначаються як катастрофічні ризики.

Подібне виокремлення потрібне з метою здійснення ґрунтовного аналізу властивостей і характеристик цих ризиків, що дасть змогу докладно опрацювати ефективні методи управління цими ризиками з урахуванням їхніх специфічних рис.

Для аналізу досліджень катастрофічних ризиків необхідно конкретизувати поняття «ризик».

Поняття «ризик» доволі багатогранне, тому немає єдиного його визначення, тільки природа ризиків неоднорідна і неоднозначна, що унеможливує єдність трактування. Проте яким би складним та об'ємним це поняття не було, є ряд його пояснень, у тому числі наукового змісту, що представляють ризик відповідно до сфери, яка цікавить дослідника. Ризик є предметом вивчення в таких сферах, як економіка, право, страхування, фінанси, математика та статистика. Відмінні дефініції дають змогу виявити його «особливості» та неоднозначні характеристики. Хоча варіативність і багатоаспектність досліджень утруднюють, а не полегшують розуміння поняття «ризик».

У фаховій літературі, що стосується ризиків, дослідження розпочинають із з'ясування походження цього терміна. Подальше дослідження має розширений характер на основі пробабілістичних та економічних аспектів.

У повсякденному обігу, неодноразово використовуються терміни «ризик» і «невизначеність», часто підмінюються їхні значення, особливо, якщо ці два поняття прирівнюються. Відповідно до поданого у «Словнику іншомовних слів», поняття «ризик» означає ймовірність відмови, поразки. Саме в цьому значенні цей термін використовується в повсякденних ситуаціях. Поняття «невизначеність» найчастіше розуміють як відсутність впевненості чи безпеки, як коливання, що мають суб'єктивний характер, і перебувають у сфері емоцій.

На думку В.-Р. Гейльмана, це слово є звulьгаризованою формою латинського терміна «Resecum», яке в перекладі означає «небезпека» або «скала». Таку ж думку відстоює російський учений В. Р. Ідельсон, який вважає, що слово «ризик» португальського походження і первинне його значення «стрімка скала» [4, 37]. Це тлумачення можна пояснити тим, що

одним із перших поширених видів старування було морське старування, де однією з найбільших загроз вважалася зіткнення з прибережною скалою. Важливо, що у старогрецькій мові термін «ризик» співзвучний з поняттям рослинний корінь, що, виступаючи над поверхнею землі, може стати непередбаченою і небезпечною перепоною на шляху перехожого.

Гносеологію терміна «ризик» у багатьох європейських країнах В.-Р. Гейльман інтерпретує як відчуття небезпеки, що є спільною складовою цього поняття.

Етимологія поняття «ризик» – базується не лише на лінгвістичному поясненні його первісного, істинного значення, а й на історії його розвитку і формування як економічного поняття. На необхідність виокремлення похлдження поняття «ризик», поєднання його логічного начала з історичним вказує І. Т. Балабанова. На думку вченої, «ризик» як історична категорія виник на нижчому ступені цивілізації коли у людини тільки з'явилося почуття страху перед смертю [1, с. 27]. Водночас, на відміну від поняття «ризик», «страх» немає підстав розглядати як економічну категорію, оскільки це лише вияв внутрішнього душевного стану людини перед небезпекою.

Предметом нашого розгляду є ризик як категорія економічна, що розуміється як випадок, який суб'єкт господарювання не в стані передбачити та якому не може запобігти і який може вплинути на зменшення прибутків. Представники Британської наукової школи вказують на можливість побічних ефектів реалізації ризику та негативні наслідки як для життя і здоров'я людини, так і для її майна, нерухомоті та навколишнього середовища [7].

Ризик, з точки зору права, означає можливість виникнення шкоди, яка обтяжує постраждалу особу, незалежно від її провини, оскільки договір або законодавство не накладає обов'язку покриття цієї шкоди на іншої особи, бо постраждалий суб'єкт не уклав відповідного договору, що зобов'язує інших осіб до компенсації.

Дуже важливим аспектом, пов'язаним із дефініцією визначення ризику, є методологія підходу до суті цього питання. Можна виділити два основні підходи до дефініції ризику. За першим підходом, характерним для економічної думки, ризик розглядають як причину реальних подій, фактів або соціально-економічних явищ. Водночас слід виокремити протилежний підхід, який використовує страхування. Проте він вважається незавершеним і, таким чином, менш репрезентативним. Згідно з цим підходом, ризик – це стан зовнішнього світу, окресленого подіями, які є наслідком реалізації різних небезпек [10].

У контексті дослідження ризик розглядається переважно через наслідки його реалізації, особливо у сфері нерухомості та сільського господарства, як випадок катастрофічного характеру. Цей підхід відображає переважно підхід до ризику як причини подій, що реалізуються в реальності, і які за фактом їхньої реальної появи є доказом того, що ризик існує.

Водночас можна звернутися до підходу, характерного для страхового права, оскільки реалізація катастроф – це також стан зовнішнього світу, що є наслідком (результатом) реалізації небезпек, таких як загроза повені, урагану чи землетрусу. Світовий досвід, сформований на основі практики перестраховиків «Swiss Re» і «Munich Re», демонструє, що перший підхід більш оптимальний до катастрофічних ризиків. Водночас щодо катастроф можливим є застосування другого підходу, оскільки обґрунтованим вважаємо розмежування понять «катастрофи» і «катастрофічний ризик». Разом із цим, перестрахові товариства у своїй діяльності прагнуть не наголошувати на відмінностях між цими термінами, принаймні щодо того, що істотно вплинуло би на хід і аналіз ризиків, які вони перестраховують. Відмінності у дефініціях стосуються проблеми, чи ця небезпека вже настала як факт, що можна підтвердити, чи становить потенційну загрозу описану через потенційну імовірність. Отже, є відмінності в результаті різних інтерпретацій ризику як предмета страхування, зроблених на основі цих двох підходів.

З наукової точки зору, спільне вивчення та аналіз представлених підходів дають змогу створити всеохоплюючу теорію страхування. Нині більш акцептованим, що повсюдно застосовується в страхуванні, є економічний підхід, який дає змогу трактувати ризик як процес і розглядати його через аналіз складових і компонентів.

Подальше вивчення катастрофічного ризику здійснимо на основі страхової теорії ризику, яка є особливим розділом науки, що займається точним дослідженням та аналізом ризику для визначення сфери інтересів і предмета страхування.

Істотним етапом у розвитку сучасної теорії ризику було визначення через А. Вілетом ризику як ступеня невпевненості виникнення визначеного наслідку, а не як ступеня правдоподібності його настання. Вагомим досягненням є реалізований Ф. Кнігтом (F. Knight) поділ невпевненості на вимірювану та невимірювану. Невпевненість вимірювана була визначена через нього як ризик, а невимірювана як невпевненість «stricte», тобто невпевненість у суб'єктивному відчутті.

Суб'єктивна невпевненість (визначається інакше, як непевність 2 рівня) наявна, коли можливі випадковості та їхні результати є передбачуваними, але не відома правдоподібність їхньої реалізації. Характеризує вона

багато господарських, інвестиційних чи страхових заходів, а її прикладом може бути пожежа, автокатастрофа, багатократна інвестиція [13].

Ефективний аналіз страхового ризику на сьогодні не можливий без поділу ризиків, запропонованого А. Г. Мовбрай (A. G. Mowbray) [8], який, базуючись на критеріях консеквенції ризику, виокремив чистий і спекулятивний ризик. Відмінність між ними полягає у тому, що наслідком вияву чистого ризику є лише збитки, тоді як при реалізації спекулятивного ризику можуть бути наявні як збитки, так і вигоди. Деякі науковці вважають, що спекулятивним ризикам здебільшого властиве штучне, антропогенне походження [12].

Поширення ризиків на управлінську діяльність, тобто на сферу прийняття економічних рішень, сприяє масовому використанню поділу ризиків на чисті та спекулятивні, тобто такі, які з однаковою імовірністю можуть привести до позитивного результату або негативних наслідків. Відповідно ризики, котрі виходять з природи буття, виробництва, є чистими, а ті, що виникають у процесі прийняття суб'єктами виробничих, економічних рішень для отримання прибутку, – це ризики рішень. Перші з них є іманентними категоріями виробництва, а другі мають спекулятивний характер [12].

Ця класифікація має важливе значення для страхової справи. На її підставі приймаються на страхування лише чисті ризики за надзвичайним винятком випадків, результат яких може створювати шанси для додаткового прибутку (наприклад, страхування атрибутів кінозірок і спортсменів, які гарантують артистичні чи спортивні можливості, забезпечуючи їхнім власникам отримання зиску).

Чисті ризики вважаються більш вимірюваними, легше передбачуваними, ніж спекулятивні, тому можна з більшим успіхом застосовувати до них закон великих чисел, оскільки вони піддаються розрахункам за статистичними методами з великою правдоподібністю.

Завдяки цій класифікації можна також розрізнити складові компоненти ризику залежно від того, чи цей випадок є прикладом чистого ризику, чи спекулятивного. Можна вважати, що чистий ризик складається із загрози, небезпеки і потенційних джерел втрат, а спекулятивні компоненти ризику – з небезпеки і потенційних джерел втрати або вигоди.

Водночас загрози створюють можливості для понесення втрат або спричиняють, що їхній рівень буде високий. Чинники ризику – це відповідники загроз у спекулятивному ризику, тобто умови, що мають вплив на правдоподібність понесення втрат або досягнення зиску і/або на їхній розмір. Небезпекою натомість визначається причина або джерело втрат, хоча в термінології, запропонованій вище, причини і джерела втрат узяті як два

своєрідні поняття: небезпека як причина втрат і також джерела збитків як потенційні джерела втрат (або зиску в спекулятивному ризику), що позначають конкретні предмети і ситуації, які стосуються втрати чи виграшу. У зв'язку з цим ризик розраховується як імовірність інциденту, нещасного випадку або травм [11].

Власне бачення ризику та його визначення опубліковано Комісією з термінології страхування США, яка ризик розуміє як застраховану особу або об'єкта, тобто ризик функціонує як визначення комплексу об'єктів або осіб, які в результаті одного нещасного випадку можуть піддатися знищенню або пошкодженню [3].

Ризик, на відміну від невизначеності (як було пояснено вище), є явищем вимірюваним і має об'єктивний характер. Для оцінювання його розмірів доречно застосування такого підходу: якщо оцінка визначена за допомогою набору можливих випадків, на які наразився певний суб'єкт, і кожному з цих випадків призначається ймовірність виникнення і квота, то збір цих квот, разом із функцією правдоподібності, визначеною на цей набір, називається ризиком [9].

Поняття «небезпека» у страхуванні застосовується часто, особливо при визначенні ризику. Небезпека разом із ризиком визнаються в страховій теорії як чинники, що впливають на величину і ймовірність ризику. Оскільки перший чинник є причиною або джерелом втрат, то небезпека – це комплекс умов і обставин, в яких цей ризик реалізовується.

Щодо катастрофічних ризиків, які є специфічними ризиками, складно говорити про позитивні результати їхньої реалізації – їхній ефект завжди негативний для людей, їхнього майна та навколишнього середовища, інфраструктури. Вони є кращим прикладом чистого ризику, виокремленого вище на основі наслідків реалізації невизначених подій.

Щодо денотації ризику як основного поняття, а також зважаючи на тематику дослідження, зазначимо, що ведення будь-якої діяльності людиною (цивілізаційної чи господарської) завжди пов'язане з наявністю ризику, при цьому відрізняються лише його інтенсивність та величина залежності від реалізованого проекту. Так, у 2002 р. вітчизняний науковець М. С. Клапків визначив сучасне індустріальне суспільство як суспільство управління ризиком [5, с. 10].

У сучасному суспільстві небезпека виникнення шкоди стосується різних суб'єктів і осіб, а її наслідки як у фінансовому аспекті, так і у нефінансовому (наприклад, життя, здоров'я, працездатність), можуть бути дуже шкідливі. Кожна людська і господарська одиниця має рахуватися з виникненням ризиків, яких не буде здатна передбачити чи протидіяти їм.

We consider the problems of determinants of risk, and in particular catastrophic risk. Through the prism of etymological, epistemological and economic approaches. The basic divide and classify risks inherent in modern scientific thought.

Key words: *risk, catastrophic risk, uncertainty, loss, insurance.*

Рассмотрена проблематика детерминанты риска, в частности катастрофического риска, через призму этимологического, гносеологического и экономического подходов, исследованы основные виды, классификации рисков, свойственны современной научной мысли.

Ключевые слова: *риск, катастрофический риск, неуверенность, ущерб, страхование.*

Література

1. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов. – М. : Фин. и стат, 1996. – 192 с.
2. Вітлінський В. Ризикологія в економіці та підприємництві : моногр. В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. Волосович С. Страхування ризиків кредитної сфери : моногр. С. В. Волосович. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 388 с.
4. Идельсон В. Р. Страхование право / В. Р. Идельсон. – М. : Изд. центр «АНКИЛ», 1992. – С. 37.
5. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : моногр. / Михайло Семенович Клапків. – Тернопіль : Екон. думка : Карт-бланш, 2002. – 570 с.
6. Страхование и управление риском : терминолог. словарь / авт.-сост. Н. В. Васильев, Г. Б. Клейнет. – М. : Финстраинформ, 2000. – 381 с.
7. Defining Risk [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.floodrisk.org.uk.
8. Kowalewski E. Wprowadzenie do teorii ryzyka ubezpieczeniowego / Eugeniusz Kowalewski // Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej / pod redakcją A. Wąsiewicza. – Bydgoszcz : Branta, 1994. – С. 21–37.
9. Otto W. Wycena ryzyka w ubezpieczeniach niezyciowych / W. Otto// Prawo Asekuracyjne, – 1997. – № 2. – S. 16–27.
10. Podstawy ubezpieczeń. T. I : – Mechanizmy i funkcje / red. J. Monkiewicz. – Warszawa, 2000. – 390 s.
11. Szymańska K. Jak i gdzie ubezpieczyć majątek firmy / K. Szymańska // Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o. o. – Gdańsk, 1997. – 410 s.
12. Ubezpieczenia majątkowe. – [Wydanie IV, uzupełnione aneksem] / pod redakcją prof. dr Witolda Warkałło. – Warszawa : PWE, 1971. – С. 36.
13. Williams C. A. Zarządzanie ryzykiem a ubezpieczenia / C. A. Williams, Jr. Smith, P. C. Young // Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa, 2002. – 305 s.

Клапків Ю. Економічні детермінанти катастрофічних ризиків / Ю. Клапків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. - 2013. - Вип. 18. - С. 61-67.

Klapkiv Y. (2013) Ekonomichni determinanty katastrofichnykh ryzykiv [Economic determinants of catastrophic risks]. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie - Ukrainian science: past, present and future*, 18, 61-67.